

ДОГОВІР ПРОКАТУ НАЗЕМНИХ САМОХІДНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ЯК СПОЖИВЧИЙ ДОГОВІР

ЯРОЦЬКИЙ Віталій Леонідович - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-4489-1816
DOI 10.32782/LAW.UA.2022.4.29

Стаття присвячена характеристиці договору прокату автотранспортних засобів як різновиду споживчих договорів. Серед договірних засобів цивільно-правового регулювання широкого спектру відносин майнового найму договір прокату займає окреме положення. Специфіка предмета договору прокату обумовлює і суб'єктний склад відповідних договірних відносин, і можливість застосування тих чи інших засобів забезпечення виконання зобов'язань, і цивільно-правових засобів захисту суб'єктивних прав та законних інтересів його учасників. Нормативне закріплення у чинному ЦК України правила щодо використання предмета договору прокату для задоволення побутових невиробничих потреб споживач дозволяє віднести його до різновиду споживчих договорів. Нормативно закріплена у ч. 2 ст. 788 ЦК України можливість використання речей, переданих у прокат для виробничих потреб наймача, не змінює цього висновку і підлягає розгляду як виключення із загального правила. Передача речі в прокат для його використання з метою задоволення виробничих потреб наймача може здійснюватись виключено після узгодження цього напрямку вилучення його корисних властивостей із наймодавцем. В обох випадках наймач набуває статусу споживача послуги прокату, а дії наймодавця повинні цілком узгоджуватись із законодавством України про захист прав споживачів. У зв'язку з цим пропонується доповнити положення ч. 2 ст. 787 ЦК України характеристикою договору прокату не тільки

як договору приєднання, але і як споживчого договору.

Ключові слова: договір прокату наземних самохідних транспортних засобів, послуга прокату, договір оренди, договірні відносини, зобов'язальні відносини.

Мета: науковий аналіз загальних положень договору прокату наземних самохідних транспортних засобів як різновиду споживчого договору.

Огляд останніх публікацій: окремі аспекти регулювання договірних відносин у сфері передачі речей у прокат досліджували Банасевич І. І., Т. В. Боднар, С. Я. Вавженчук, М. М. Гудима, Гриняк А. Б., Калаур І. Р., Коссак В. М., Мороз М. В. тощо.

Виклад основного матеріалу

Інституціоналізація та розмежування двосторонніх відносин у сфері передачі речей у прокат (найму речей у розумінні римських юристів) у якості окремих різновидів договорів відбулись за часів процвітання Римської імперії. У цьому аспекті в римському приватному праві розрізняли: locatio-conductio rerum (найм речей), locatio-conductio oneratum (наймання послуг) і locatio-conductio operis (наймання роботи, або підряд). Найм речей у класифікації римських юристів дав поштовх подальшому розвитку таких сучасних договірних конструкцій як договори прокату, найму (оренди), лізингу та позички.

Для вирішення питання про приналежність договорів прокату до споживчих договорів необхідно виявити наявність спільних юридичних ознак, притаманних таким договорам. М. М. Гудима виділяє такі основні ознаки споживчого договору: специфічний суб'єктний склад; особливість предмета в частині призначення виключно для особистих, сімейних, домашніх та інших потреб, не пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності; публічно-правовий характер; оплатний характер; особливий порядок укладення [1, с. 22-27]. З приводу виділення М. М. Гудимою таких ознак споживчого договору, як публічно-правовий характер та особливий порядок укладення, то заслуговує на підтримку теза І. І. Банасевич, про те, що: не зовсім доцільно та обґрунтовано наголошувати на публічно-правовому характері будь-якого цивільно-правового договору, в тому числі споживчого, адже правовідносини, корті становлять предмет регулювання цивільного права, є приватноправовим та засновані на юридичній рівності і майновій самостійності їх учасників. Отже, мова може йти тільки про встановлення певних особливостей правового статусу сторін споживчого договору. І. І. Банасевич доводить, що характерною ознакою правовідносин за участю споживачів є нерівне становище суб'єктів, наявність «сильної» і «слабкої» сторони: з одного боку виступають підприємці, що володіють не лише капіталом, а й певним обсягом необхідних фахових знань про свій товар (роботу, послугу), а з іншого – індивідуальний споживач (фізична особа), який змушений довіряти наданій інформації про товар, роботу або послугу [2, с. 72]. Таким чином, можливість говорити про те, що договір прокату транспортних засобів є різновидом споживчого договору, доводиться наявністю трьох спільних ознак, таких як: суб'єктний склад, мета договорів та їх оплатний характер. Розглянемо їх детальніше на прикладі даного договору.

Відповідно до положень ст. 787 ЦК України за договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у володіння та користування за плату на

певний строк. Виходячи із цього легального визначення договору прокату, його предметом можуть бути будь-які рухомі речі, включаючи транспортні засоби. Для визначення кола транспортних засобів, що потенційно можуть бути предметом договору прокату, варто звернутись до положень ч. 1 ст. 798 ЦК України, що визначають предмет договору найму (оренди) транспортного засобу та використати їх за аналогією. Згідно положень цієї норми предметом договору найму транспортного засобу можуть бути повітряні, морські, річкові судна, а також наземні транспортні засоби.

Виходячи з цього, предметом договору прокату транспортного засобу за аналогією закону, на перший погляд, також можуть бути повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самохідні транспортні засоби. Разом з тим, це припущення в ході аналізу приписів чинного цивільного законодавства України виявляється хибним. Адже, виходячи із буквального тлумачення приписів ч. 1 ст. 787 та ч. 1 ст. 788 ЦК України предметом договору прокату транспортного засобу можуть бути лише рухомі речі. З цієї точки зору, згідно приписів ч. 1 ст. 181 ЦК України режим нерухої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання за умови, що права на них підлягають державній реєстрації. Крім неможливості беззастережного віднесення всіх без виключення вказаних різновидів транспортних засобів до рухомих речей, окремі аспекти визначеного для них актами чинного цивільного законодавства України правового режиму входять у суперечність з іншими нормативними вимогами. Мова йде, зокрема, про вимоги щодо споживчих характеристик предмета договору прокату. Адже навряд чи є правові підстави беззастережно віднести їх до рухомих речей, які використовуються для задоволення побутових невиробничих потреб наймача, як це закріплено у положеннях ч. 1 ст. 788 ЦК України, що визначають вимоги до предмета договору прокату. Виходячи з цих міркувань, предмет договору прокату транспортних засобів в Україні звужується до наземних самохідних транспортних засобів та маломірних морських та річкових суден.

Легкомоторні літаки в Україні підлягають державній реєстрації і у зв'язку з цим на них також може бути поширено режим нерухомої речі, що у поєднанні з обов'язковістю володіння потенційним наймачем засвідченими свідоцтвом навичками пілота значно звужує, а іноді і виключає випадки їх розгляду у якості потенційного предмета договору прокату.

Серед наземних самохідних транспортних засобів можна виокремити безліч зразків військової техніки, що взагалі виключена із цивільного обороту, а також транспортних засобів спеціального призначення, що мають специфічну та обмежену сферу їх використання у цивільному обороті (наприклад, пожежні машини та інша спецтехніка). Очевидно, що напрями та сфери використання цієї техніки жодним чином не передбачають задоволення побутових не виробничих потреб наймача, що виключає можливість розгляду вказаних категорій наземних самохідних транспортних засобів у якості предмета договору прокату. Таким чином, не кожний наземний самохідний транспортний засіб може бути предметом договору прокату транспортних засобів. Адже одна із основних нормативних вимог до сфери та напрямів їх використання полягає у потенційній можливості задоволення повсякденних споживчих потреб споживача. Такі транспортні засоби як повітряні, морські та річкові судна здебільшого можуть бути предметом договорів найму (оренди) та лізингу.

Виходячи із викладеного, наземний самохідний транспортний засіб, переданий у володіння наймачу за договором прокату, за загальним правилом і рідкісними виключеннями з нього, підлягає використанню зазвичай для досягнення власних споживчих не підприємницьких цілей наймача. Цей висновок ґрунтується на положеннях статті 788 ЦК України, які визначають предмет договору прокату як рухому річ, яка за загальним правилом використовується для задоволення побутових не виробничих потреб наймача. Якщо звернутися до усталеного європейського досвіду до формування мети, із якою споживач вступає у відповідні правовідносини, то відповідно до чинних положень Директиви 2011/83 [3] та Директиви

98/6 [4] поняття «споживач» означає особу, яка діє не з метою своєї комерційної чи професійної діяльності. Відповідно до ЗУ «Про міжнародне приватне право» (ст.45), «до договорів споживання належать договори щодо придбання товарів та одержання послуг особою (споживачем) не для цілей підприємницької діяльності» [5].

Якщо звернутися до вітчизняного законодавства, то відповідно до положень Закону України «Про захист прав споживачів», на відміну від договорів про передачу майна у власність, підрядних договорів чи спрямованих на надання послуг, договори «групи найм» не врегульовані. Постанова пленуму Верховного суду України № 5 від 12.04.96 р. «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» зазначає, що до відносин, які ними регулюються цим Законом належать, зокрема, ті, що виникають із договорів побутового прокату, безоплатного користування майном. Також Порядок надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку», затверджений Наказом Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення № 46 від 16.12.1999 р. зазначає, що надання послуг прокату регулюється ЗУ «Про захист прав споживачів». Таким чином, саме на підставі ознаки побутовості, договір побутового прокату виділявся в окремий різновид договору майнового найму, а тому потребував спеціального регулювання. У цій групі договорів прокат доцільно виділити як окремий вид споживчого договору. З огляду на вище зазначене, слід відзначити, що застосування у назві договору терміну «побутовий» свідчило про виключно споживчий характер відносин прокату [6, с.116].

Разом з тим, згідно частини другої статті 788 ЦК України рухома річ, що є предметом договору прокату, у відповідних випадках все ж може використовуватись для задоволення різноманітних комерційних потреб наймача, якщо це встановлено договором. Договір прокату наземних самохідних транспортних засобів характеризується тим, що наймодавець за договором повинен здійснювати надання послуг з прокату в межах

здійснення ним відповідного напрямку підприємницької діяльності. Очевидно, що для здійснення підприємницької діяльності він повинен набути статусу або юридичної особи, або підприємця без створення юридичної особи. Адже можливість здійснювати систематичне та на власний ризик ініціативне вилучення прибутку з діяльності по передачі відповідного майна у прокат споживачам згідно чинного вітчизняного законодавства наймодавець набуде виключно у межах вказаних двох основних форм здійснення підприємницької діяльності в Україні. Наймачем за договором прокату наземних самохідних транспортних засобів може будь-яка фізична чи юридична особа, яка зацікавлена у набутті у володіння та користування на певний строк чужого майна за плату для задоволення власних побутових чи, як виключення за узгодженням із наймодавцем, виробничо-комерційних потреб. Якщо ж у прокат передаються наземні самохідні транспортні засоби, які наймач планує використовувати для здійснення підприємницької діяльності, обидві сторони договору прокату повинні мати статус суб'єктів підприємницької діяльності. У цьому випадку договір прокату набуває окремих ознак договору, що використовується у сфері підприємницької діяльності і виконує функцію позанормативного регулятора двосторонніх відносин між підприємцями. При цьому згідно положень ч. 1 ст. 791 ЦК України наймач не має права на укладення договору піднайму. У зв'язку з цим виключається можливість передачі наймачем наземного самохідного транспортного засобу у якості предмету договору прокату будь-якому іншому потенційному споживачу прокатних послуг.

Згідно приписів ст. 790 ЦК України наймач має право на відмову від договору прокату наземних самохідних транспортних засобів. Виходячи із буквального тлумачення приписів цієї статті, це право є безумовним і наймач, здійснюючи це право, може в односторонньому порядку в будь-який момент відмовитись від договору і припинити подальші договірні прокатні відносини, повернувши наземний самохідний транспортний засіб наймачеві. Закон не визначає вимоги до стану наземного самохідного транспорт-

ного засобу, що підлягає поверненню при достроковій відмові наймача від договору прокату. Однак очевидно, що він підлягає поверненню у задовільному технічному та естетичному стані з урахуванням пробігу при належній та дбайливій його експлуатації.

Цивільно-правовий механізм такої відмови закріплений на рівні положень ст. 214 ЦК України. При цьому частина перша цієї статті визначає можливість захисту прав інших осіб за умови їх порушення такою односторонньою відмовою від подальшого продовження договірних правовідносин. У розглянутих прокатних відносинах така одностороння відмова наймача від договору може об'єктивно завдати шкоди майновим інтересам наймодавця. Адже наймодавець, як підприємець, планує розвиток свого бізнесу і має право сподіватись, що передання наземного самохідного транспортного засобу в прокат буде приносити йому прибуток протягом всього строку дії договору прокату. В практиці Європейського суду з прав людини ці сподівання мають назву «справедливі очікування» і підлягають врахуванню при вирішенні відповідних категорій судових справ. У вітчизняному цивільному законодавстві спорідненою з справедливими очікуваннями конструкцією є право наймодавця на компенсацію упущеної вигоди, якщо ним буде доведено факт завдання йому майнової шкоди відмовою наймача від договору прокату. Очевидно, що і у випадку припинення договірних відносин, і у зв'язку із закінченням строку договору, і при односторонній відмові наймача від договору наземний самохідний транспортний засіб, що є предметом договору прокату, підлягає поверненню у належному стані з урахуванням амортизації. Для цього на практиці перед передачею речей в прокат рекомендовано документально фіксувати у договорі основні характеристики їх технічного стану та наявні вади естетичного вигляду у вигляді подряпин, соколів та інших характерних дефектів кузова, скла та інших конструктивних елементів наземного самохідного транспортного засобу. Наприклад, на практиці у ході передачі в прокат наземного самохідного транспортного засобу пункти прокату часто документаль-

но фіксують задовільність технічного стану і (за потреби) наявні вади та ушкодження, що впливають на його естетичний вигляд, з їх деталізацією та прив'язкою до окремих елементів його конструкції. Така фіксація найчастіше здійснюється у тексті договору, хоча може мати вигляд і окремого акта технічного стану і зовнішнього вигляду наземного самохідного транспортного засобу, є бажаною як для наймодавця, так і для наймача. У відносинах, що виникають на підставі договору прокату наземних самохідних транспортних засобів, це дозволяє уникнути юридичних конфліктів на ґрунті можливої появи нових пошкоджень на ньому в результаті аварії чи просто недбалого відношення та неналежної експлуатації.

Наступне проблемне питання полягає у тому, чи виникає у наймача в розглядуваному випадку обов'язок відшкодувати завдану ним майнову шкоду, обумовлену неможливістю подальшої експлуатації наземного самохідного транспортного засобу в зв'язку з його неналежним технічним станом та поставарійними ушкодженнями у межах виконання умов договору? Відповідь на це проблемне питання повинна бути ствердною, виходячи з того, що згідно з приписами ч. 3 ст. 791 ЦК України капітальний і поточний ремонт предмета договору прокату наземного самохідного транспортного засобу здійснює наймодавець за свій рахунок, якщо не доведе, що пошкодження сталося з вини наймача. Таким чином тягар доказування факту завдання майнової шкоди покладається на наймодавця, але між йому надається шанс відшкодувати завдані неналежною експлуатацією чи пошкодженням конструктивних елементів наземного самохідного транспортного засобу за рахунок наймача як особи, безпосередньо винної у цих неправомірних діях.

Висновки

Як різновид споживчих договорів, договір прокату наземних самохідних транспортних засобів, згідно ч. 3 ст. 787 ЦК України є публічним договором. Згідно ст. 633 чинного ЦК України публічним є договір, в якому одна сторона - підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів,

виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться. Положення щодо публічності будь-якого споживчого договору дещо нівелюють один із ключових напрямків забезпечення свободи договору, визначеної нормативними приписами ст. 627 ЦК України - свободу вибору контрагента. У цьому випадку положення цивільного права, забезпечуючи збалансованість суб'єктивних цивільних прав та обов'язків сторін відносин у сфері споживання, надають перевагу споживачу. Ці гарантії полягають у безперешкодності задоволення споживачем своїх споживчих інтересів за рахунок прийняття його контрагентом на себе обов'язку безвідмовності у встановленні та розвитку споживчих відносин з кожним, хто до нього звернеться. У зв'язку з цим публічний договір є незамінним у відносинах роздрібною торгівлі, перевезення пасажирів транспортом загального користування, надання послуг зв'язку, медичного, готельного, банківського обслуговування тощо. Є виправданим його застосування і у ході надання послуг прокату наземних самохідних транспортних засобів. Законодавець віддав пріоритет у забезпеченні балансу інтересів наймачу за договором прокату, незважаючи на те, що наймодавцю за договором небайдуже, як використовується належне йому на праві власності майно і в якому стані воно буде передане йому при поверненні після закінчення строку дії договору. Персональні характеристики наймача мають для наймодавця істотне значення з точки зору впевненості чи, навпаки, невпевненості у дбайливому та обачному ставленні ним до переданого йому у прокат наземного самохідного транспортного засобу. Наймодавець зацікавлений у належному та дбайливому здійсненні наймачем експлуатації наземного самохідного транспортного засобу, що є предметом договору прокату. Його експлуатація повинна здійснюватись наймачем з урахуванням його призначення у цивільному обороті та обов'язкового застосування необхідних і достатніх мір щодо забезпечення його схоронності та належного технічного стану. Тут баланс інтересів сторін зміщений законодавцем на користь наймодавця, який згідно ч. 3 ст. 791 ЦК України має право на здійснення як капітального, так

і поточного ремонту наземного самохідного транспортного засобу, що є предметом договору прокату, за рахунок наймача якщо доведе, що його пошкодження сталося з його вини. При цьому наймодавець пов'язаний договірним зв'язком із наймачем предмета договору прокату і має право пред'явлення претензій до наймача щодо належного стану предмета договору прокату у момент його повернення. Звичай ділового обороту у сфері договірних відносин за загальним правилом полягають у покладенні відповідальності за будь-які неправомірні дії щодо предмету договору, що спричинили його порчу, пошкодження, вихід з ладу чи завдали іншої шкоди, на сторону, яка знаходиться з потерпілою стороною у договірних відносинах. Виходячи з цього, відповідальність за винні неправомірні дії у розглядуваному випадку повинна бути покладена на наймача за договором прокату. Саме він є відповідальним несе ризик виникнення будь-яких негараздів, які можуть статися з предметом підряду і несе відповідальність за його пошкодження чи знищення за умови його вини. Істотна особливість договірних прокатних відносин полягає у тому, що предмет договору прокату може бути пошкоджений як з вини наймача, так і з вини третіх осіб. В останньому випадку претензії до суб'єкта завдання шкоди може пред'явити лише наймодавець за договором прокату.

Література

1. Гудима М.М. Предмет договору про надання туристичних послуг за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 277 с.

2. Банасевич І.І. Теоретико-правові підходи до розмежування споживчого та публічного договорів. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства. 2017. С. 67-75.

3. Директива європейського парламенту і Ради 2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 року про права споживачів, про внесення змін до Директиви Ради 93/13/ЄЕС та Директиви Європейського Парламенту і Ради 1999/44/ЄС, а також про скасування Директиви Ради 85/577/ЄЕС і Директиви Європейського Парламенту і Ради 97/7/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_023-11#Text

SUMMARY

The article is dedicated to the description of the car rental contract as a type of consumer contracts. Among the contractual means of civil regulation, the rental agreement occupies a separate position in the wide range of relations of property rental. The specifics of the rental contract object determine the subject composition of the corresponding contractual relations, the possibility of applying certain means of ensuring the performance of obligations, and civil legal means of protecting subjective rights and legitimate interests of its participants. The normative fixing in the current Civil Code of Ukraine of rules on the use of the rental contract object to satisfy non-industrial consumer needs allows it to be classified as a type of consumer contract. The normative possibility of using things rented for the industrial needs of the tenant, fixed in part 2 of Article 788 of the Civil Code of Ukraine, does not change this conclusion and should be considered as an exception to the general rule. The transfer of an item for rent for its use to satisfy the industrial needs of the tenant can only be carried out after coordination of this direction of removal of its useful properties with the lessor. In both cases, the tenant acquires the status of a consumer of the rental service, and the actions of the lessor must fully comply with the legislation of Ukraine on consumer protection. In this regard, it is proposed to supplement the provisions of part 2 of Article 787 of the Civil Code of Ukraine with a description of the rental contract not only as an accession contract but also as a consumer contract.

Keywords: ground self-propelled vehicle rental agreement, rental service, lease agreement, contractual relations, binding relations.

4. Директива європейського парламенту і Ради 98/6/ЄС від 16 лютого 1998 року Про захист споживачів у контексті зазначення цін на продукти, які пропонують споживачам URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-98#Text

5. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. Голос України. 2005. № 138.

6. Федорончук А. В. Договір прокату: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Навч.-наук. юрид. ін-т ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ. 2015. 228 с.